

หัวเมืองฝ่ายเหนือกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Northern States and King Rama I

สำราญ ผลดี

สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยธนบุรี

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือกับรัฐสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งผลการศึกษพบว่า

หัวเมืองฝ่ายเหนือ มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างต่อเนื่องทั้งการเป็นรัฐอิสระในชื่อ อาณาจักรล้านนา การตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐต่างๆ ทั้งอยุธยาและพม่า จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิรูปการปกครองโดยรวมเมืองต่างๆ ทางเหนือเข้าไว้ด้วยกันในชื่อ มณฑลพายัพ อันเป็นการสิ้นสุดความเป็นรัฐอิสระของหัวเมืองเหนือโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงพัฒนาการดังกล่าวแล้วจะพบว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นับเป็นช่วงเวลาหนึ่งที่สำคัญของหัวเมืองเหนือ โดยมีนโยบายที่จะให้หัวเมืองฝ่ายเหนือเข้ามาอยู่ในอำนาจของกรุงเทพฯ ด้วยหลายวิธีการ เช่น การจัดรูปการปกครองให้เมืองเชียงใหม่อยู่ในสถานะประเทศราช ทรงแต่งตั้งบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยไปมีอำนาจในเมืองต่างๆ ทรงแต่งตั้งพระเจ้ากาวิละขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ทรงสนับสนุนการสร้างกำแพงเมืองให้กับหัวเมืองฝ่ายเหนือ เป็นต้น ซึ่งนโยบายดังกล่าวส่งผลต่อรัฐสยามในหลายประการที่สำคัญคือเกิดความเข้มแข็งขึ้นในของหัวเมืองเหนือและได้กลายมาเป็นปราการสำคัญในการป้องกันการสงครามจากทางพม่า รวมถึงการได้รับประโยชน์อื่นๆ เช่น เครื่องราชบรรณาการ การส่งส่วย การเกณฑ์สิ่งของ และการเกณฑ์ราชการสงคราม

คำสำคัญ : หัวเมืองฝ่ายเหนือ, เจ้านายฝ่ายเหนือ, รัชกาลที่ 1

Abstract

This article aims to study the historical development and the relationship that arose between the northern states and Siam in the reign of King Rama I.

Northern states have a continuous historical development, being a free state in the name the Lanna Kingdom, which has fallen under the influence of various states both Ayutthaya and Myanmar. Until the reign of Phra Bat Somdet Phra Chula Chom Klao Chao Yu Hua (King Rama V), who reformed the overall northern territorial government together in the name of the Payap County, which marks the end of the independence in the northern states. However, when considering such developments, it was found that in the reign of King Rama I was one of the most important periods of northern states with a policy to allow the northern states to fall under the absolute control by Bangkok with many methods for example Chiang Mai became dependency by the arrangement of the administration, grant a confidant and a certain degree authority in some northern states, appointing *Phra* Chao Kawila to become the ruler of Chiang Mai and strengthen camaraderie among the citizen of the northern states. These policies have a positive impact on Siam State in many respects, for instance, strengthen in the northern states have become an important barrier for preventing war from Burma including other benefits such as tribute, paying tribute, providing tribute and conscription.

Keywords: the Northern States, The Ruler of Northern States, King Rama I

บทนำ

หัวเมืองฝ่ายเหนือ หรือ เมืองเหนือ เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามมาตั้งแต่อดีตที่แม้ปัจจุบันหัวเมืองฝ่ายเหนือเหล่านี้จะไม่มีชื่อหรือความเป็นรัฐอิสระอยู่แล้วก็ตาม แต่โดยทั่วไปก็จะรับรู้และเข้าใจว่าหมายถึง จังหวัดต่างๆ ที่อยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย และจังหวัดเหล่านี้ก็คือเมืองเก่าที่มีชื่อความเป็น “รัฐอิสระ” มาตั้งแต่อดีต

บทความนี้ผู้เขียนใช้คำว่า “หัวเมืองฝ่ายเหนือ” หมายความว่า เป็นการเรียกที่กล่าวถึงชื่อของเมืองต่างๆ ที่ถูกจัดเป็น “กลุ่ม” หรือแบ่งเป็น “ฝ่าย” เรียบร้อยแล้ว อย่างไรก็ตามคงเป็นเรื่องยากที่จะอธิบายว่าขอบเขตที่แท้จริงของหัวเมืองฝ่ายเหนือเหล่านี้หมายถึงที่ใด เนื่องจากว่าในอดีตความเป็น “เมือง” ไม่มีการกล่าวถึงขอบเขตในลักษณะของพื้นที่หรือแผนที่แต่อย่างใด หากแต่ใช้

ถิ่นฐานที่อยู่ของกลุ่มคนเป็นหลัก ประกอบกับช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ที่เมืองต่างๆ เหล่านี้มีพัฒนาการของตนเองตลอดเวลาทั้งการเป็นรัฐอิสระและการเป็นรัฐที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐอื่น ดังนั้นขอบเขตพื้นที่ของคำว่า “หัวเมืองฝ่ายเหนือ” ในแต่ละเวลานั้นจึงไม่ชัดเจนขึ้นอยู่กับที่จะอธิบายบริบทของเมืองต่างๆ ทางเหนือเหล่านี้ในช่วงเวลาใด นอกจากนี้บริบทด้านการปกครองของหัวเมืองเหนือในแต่ละช่วงเวลา ยังมีส่วนสำคัญในการอธิบายถึงสถานภาพของเมืองเหล่านั้นแตกต่างกันด้วย

นอกจากนี้คำว่า “หัวเมืองฝ่ายเหนือ” ยังนำมาซึ่งคำว่า “เจ้านายฝ่ายเหนือ” หรือกลุ่มชั้นเจ้านายที่สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ในอดีตเคยมีอำนาจปกครองเมืองต่างๆ ในพื้นที่ทางเหนือ ซึ่งกลับเข้ามาอยู่ในอำนาจหรือภายใต้การปกครองของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในรูปของเมืองประเทศราชทั้งเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน น่าน รวมถึงเมืองแพร่ เจ้านายเหล่านี้ต่างก็มีบทบาทและอำนาจการปกครองดินแดนของตนเองเพียงแต่จะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการกับรัฐส่วนกลางเพื่อแสดงความจงรักภักดี จนเมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระองค์ทรงรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ความเป็นเจ้าเมืองก็สิ้นสุดแต่ยังคงไว้ซึ่งคำว่า “เจ้านายฝ่ายเหนือ”

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ จุดเริ่มต้นของการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามอย่างเป็นทางการที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น เกิดขึ้นและมีรายละเอียดอย่างไร ดังนั้นการศึกษาในเรื่องหัวเมืองฝ่ายเหนือกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงมีความน่าสนใจเพราะประเด็นดังกล่าวคือส่วนสำคัญที่จะอธิบายหรือช่วยเติมเต็มประวัติศาสตร์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

“หัวเมืองฝ่ายเหนือ” ชื่อนี้มีที่มา

คำว่า “หัวเมืองฝ่ายเหนือ” หรือ “หัวเมืองเหนือ” เป็นคำที่ใช้เรียกชื่อกลุ่มเมืองของต่างๆ ในพื้นที่ภาคเหนือปัจจุบัน และเป็นการเรียกชื่อที่มีความหมายต่างกันในแต่ละช่วงเวลา กล่าวคือในสมัยอาณาจักรอยุธยาเรียก “หัวเมืองเหนือ” ในขณะที่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หมายถึง พื้นที่อันเป็นที่ตั้งของอาณาจักรสุโขทัย อันประกอบด้วย เมืองพิษณุโลก (เมืองสรลงสองแคว) เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย (เมืองสวรรคโลก หรือเมืองเชลียง หรือเมืองเชียงขึ้น) เมืองกำแพงเพชร (รวมเมืองนครชุม) เมืองพิจิตร (รวมเมืองปากยม) เมืองพระบาง (นครสวรรค์) และเมืองทุ่งยั้ง (เมืองพิชัย) ในขณะที่ตั้งแตรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา หัวเมืองเหนือ มีความหมายถึงพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของอาณาจักรสุโขทัย และ อาณาจักรล้านนา และปัจจุบันเราเรียกเมืองเหล่านี้ในชื่อ ภาคเหนือ หรืออธิบายให้แคบเข้าไปจะหมายถึงเมืองที่อยู่บริเวณภาคเหนือตอนบนหรืออาณาเขตของ “อาณาจักรล้านนา” เดิม

ล้านนา เป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองและสำคัญอย่างมากในภูมิภาค มีอายุจนถึงปัจจุบันมากกว่า 700 ปี มีศูนย์กลางทางอำนาจที่สำคัญของอาณาจักรอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ปัจจุบันดินแดนที่เรียกว่าอาณาจักรล้านนามักหมายถึง 8 จังหวัดภาคเหนือของไทย คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา น่าน และแม่ฮ่องสอน ซึ่งเมืองเหล่านี้ในอดีตเคยเป็นนครรัฐอิสระและตกเป็นประเทศราชของสยามและพม่าสลับกันไปมา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหัวเมืองเหนือก็ตกเป็นประเทศราชของสยามอย่างเด็ดขาด โดยจะต้องถวายต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ ด่านไม้ เงินต้นไม้ทองต่างๆ 3 ปี รวมถึงการแสดงความจงรักภักดีต่อรัฐส่วนกลางตามที่กำหนด

สร้อยดี อ่องสกุล (2558, น. 25) อธิบายว่า “ล้านนา” หมายถึง ดินแดนที่มีที่นามากมายประมาณนับได้จำนวนเป็นล้าน เป็นคำที่คู่กับล้านช้าง คือ ดินแดนที่มีช้างนับล้านตัว นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่ไม่ชัดเจนเกี่ยวกับคำเรียกที่ว่าเป็น “ล้านนา” หรือ “ลานนา”

นอกจากนี้สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2555) ยังได้ให้ข้ออธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า “ล้านนา” แปลมาจากคำศัพท์ภาษาบาลีคือ “ทสลกเขตตนคร” อ่านว่า (ทะ-สะ-ลัก-ชะ-เขต-ตะ-นะ-คะ-ระ) แปลว่า “เมืองสิบแสนนา” (ทส = สิบ, ลักข = แสน, เขตต = ที่ดิน ที่นา, นคร = เมือง) หมายถึงดินแดนที่มีที่นาจำนวนนับล้าน คู่กับคำว่า “ล้านช้าง” หรือ “ศรีสตนาคนหุต” คือ ดินแดนที่มีช้างนับล้านตัว หรือช้างร้อยหมื่น (สต = ร้อย, นาค = ช้าง, นหุต = หมื่น)

อย่างไรก็ตามนักวิชาการส่วนใหญ่ยึดข้ออธิบายของศาสตราจารย์ประเสริฐ ณ นคร (อ้างถึงใน สร้อยดี อ่องสกุล, 2558, น. 25) ในฐานะที่เป็นประธานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยที่ให้ข้อยุติว่า “ล้านนา” คือคำที่ถูกต้อง ดังนั้นคำว่า “ล้านนา” จึงเป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย ในขณะที่ยังมีอีกบางส่วนที่ยังคงใช้คำว่า “ลานนา” อยู่เช่นเดิม

ประเด็นหนึ่งที่นักประวัติศาสตร์มีข้อสรุปร่วมกันก็คือ อาณาจักรล้านนา หรือ หัวเมืองเหนือ ในอดีตนั้นคือ รัฐอิสระที่มีความรุ่งเรืองอย่างมากในหลายๆ ด้านทั้งความเป็นอาณาจักร สังคม เศรษฐกิจ รวมถึงความรุ่งเรืองอย่างมากทางด้านวัฒนธรรม ในมิติของการเมืองการปกครอง แม้ว่าล้านนาจะเคยเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองมากกว่า 700 ปี แต่ทว่าตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา รัฐที่เข้ามามีอำนาจเหนือดินแดนส่วนนี้มีทั้งพม่าและกรุงศรีอยุธยา โดยสมัยราชวงศ์มังราย ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าตั้งแต่ พ.ศ. 2101 เป็นต้นมา โดยบางช่วงเวลาก็เป็นอิสระ บางช่วงเวลาก็นับกับกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็กลับเข้ามาอยู่ในอำนาจของสยามอีกครั้ง โดยก่อนหน้านี้ล้านนาจะเข้ามาสวามิภักดิ์กับรัฐสยาม ล้านนาเองก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่ายาวนานกว่าสองร้อยกว่าปี จนเมื่ออังกฤษได้ขยายอิทธิพลเข้ามาครอบครองพื้นที่ของเมืองต่างๆ ในภูมิภาค พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้รวมนครเชียงใหม่ นครน่าน นครลำปาง นครลำพูน แพร่ เกิน เข้าเป็น “มณฑลลาวเฉียง” มีศูนย์กลางอยู่ที่นครเชียงใหม่ และส่งข้าหลวงไปประจำ หลังพ.ศ. 2437 เมื่อมีการปฏิรูปการปกครอง หัวเมือง

เหนือเหล่านี้กลายเป็นเมืองภายใต้ “มณฑลพายัพ” และสิ้นสุดความเป็นนครรัฐอิสระ (บุญเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ, ม.ป.ป)

กล่าวได้ว่า เมืองต่างๆ ที่เรียกว่าหัวเมืองเหนือเหล่านี้ต่างก็มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งการเป็นรัฐอิสระและการตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐต่างๆ ทั้งสยามและพม่า จนถึงสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นหัวเมืองเหนือตกเป็นประเทศราชของไทยอย่างเด็ดขาดต้องถวายต้องส่งเครื่อง ราชบรรณาการต้นไม้เงินต้นไม้ทองทุกๆ 3 ปี รวมถึงสิ่งอื่นๆ ตามที่กำหนด

รัฐอิสระ ประเทศราช : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ

แม้ว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือจะมีความชัดเจนว่าจะกลับมาตกอยู่ภายใต้อำนาจของสยามอีกครั้งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่ทว่าหัวเมืองเหล่านี้ก็มีผลต่อรัฐสยามมาอย่างต่อเนื่องทั้งทางตรง และทางอ้อมในหลากหลายมิติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการสงคราม

ประวัติศาสตร์การสงครามที่ผ่านมาปรากฏชัดเจนว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือ มีบทบาทอย่างมากทั้งการสงครามโดยตรงและการสงครามโดยอ้อม เห็นได้จากในสมัยอยุธยาเมื่อครั้งที่เกิด สงครามกับเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก ในราว พ.ศ. 1993 เมื่อพระยาอุไทยทิศสุริย เจ้าเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นเมืองพระยามหานครของอยุธยาไปสวามิภักดิ์กับพระเจ้าติโลกราช ผู้ครองนครเชียงใหม่ และนำทัพเชียงใหม่มาตีหัวเมืองของอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงทรงนำทัพเข้าขับไล่ (บุญเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ, ม.ป.ป) แสดงให้เห็นชัดเจนว่าการมีอำนาจของเมืองเชียงใหม่ ส่งผลต่ออิทธิพลของกรุงศรีอยุธยา ด้วยว่าเมื่อมีรัฐสำคัญอยู่ทางเหนือบริเวณรอยต่อของอิทธิพล ย่อมส่งผลเสี่ยงต่อความตึงเครียดระหว่างกันซึ่งอำนาจดังกรณีข้างต้น แม้ต่อมารัฐเชียงใหม่จะเสื่อม อำนาจลง สถานะของเมืองดังกล่าวก็กลายมาเป็นพื้นที่เชื่อมต่อของรัฐที่อยู่เหนือขึ้นไปคือ พม่า ดังนั้น เมืองต่างๆ ในหัวเมืองเหนือจึงยังคงมีบทบาทและความสำคัญในทางการเมืองในฐานะการ เป็นรอยต่อระหว่างอยุธยาและพม่า

แน่นอนว่าด้วยลักษณะของพื้นที่หัวเมืองเหนือที่เป็นเสมือนรอยต่อทางอำนาจระหว่าง อยุธยาและพม่า ดังนั้นเมืองต่างๆ ทางหัวเมืองเหนือจึงตกอยู่ในสถานะลำบาก เห็นได้จากการเกิด สงครามขึ้นอีกหลายครั้งในสมัยอยุธยาด้วยว่าเป็นการแย่งชิงพื้นที่รอยต่อทางอำนาจระหว่างพม่า และกรุงศรีอยุธยาทั้ง เมืองสุโขทัย พิษณุโลก กำแพงเพชร ซึ่งอยุธยาต้องการมีอำนาจเหนือหัว เมืองฝ่ายเหนือเพื่อเป็นปราการป้องกันศึกจากทางพม่า ในขณะเดียวกันพม่าเองก็ต้องการมีอำนาจ เหนือหัวเมืองเหนือเพื่อใช้เป็นเส้นทางการเดินทัพและเป็นแหล่งเสบียงอาหารสนับสนุนกองทัพของ ตนเองเมื่อต้องมาทำสงครามกับอยุธยา

เห็นได้จากสงครามที่เกิดขึ้นหลายครั้งทั้งอยุธยาบุกขึ้นไปตีหัวเมืองเหนือรวมถึงสงคราม อีกหลายคราวที่พม่ายกมาตีหัวเมืองเหนือ (ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้จากพงศาวดาร

ไทยรบพม่า) เช่น การตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ราว พ.ศ.2101 คราวนั้น พระเจ้าบุเรงนองก็ใช้หัวเมืองเหนือเป็นแหล่งเสบียงของกองทัพในการเข้ามาทำสงครามกับอยุธยา จนในที่สุดกรุงศรีอยุธยา ก็เสียเอกราชให้กับพม่าใน พ.ศ.2112 จากความสำเร็จดังกล่าวพม่าก็ให้ความสำคัญหัวเมืองเหนือมากขึ้น เห็นได้จากการส่งพระราชโอรสของบุเรงนองเข้าครองเมือง เชียงใหม่ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หัวเมืองฝ่ายเหนือก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอยุธยา จากนั้นทั้งอยุธยาและพม่าต่างก็สลับผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมามีอำนาจเหนือหัวเมืองเหนือเรื่อยมา แม้ว่าส่วนใหญ่จะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าก็ตาม

จนถึงสมัยธนบุรีหัวเมืองฝ่ายเหนือก็เข้ามาอยู่ในอำนาจของฝ่ายไทยภายหลังจากที่มีการขับไล่พม่าออกไปจากหัวเมืองฝ่ายเหนือได้สำเร็จ การเริ่มต้นของการกลับเข้ามาอยู่ภายใต้อาณาจักรสยามอีกครั้งเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ.2317) ในรูปแบบของเมืองประเทศราชเรื่อยมาจนถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2442) ที่พระองค์ทรงจัดตั้งการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลแทนเมืองประเทศราช หัวเมืองฝ่ายเหนือก็ขึ้นอำนาจลงอย่างถาวร

เหตุผลของการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามของหัวเมืองฝ่ายเหนือหรืออาณาจักรล้านนา เป็นประเด็นที่มีความน่าสนใจอย่างมาก สรัสวดี อ๋องสกุล (2558, น. 312-313) อธิบายว่าเกิดด้วยเงื่อนไข 2 ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง เป็นผลมาจากความอ่อนแออย่างต่อเนื่องของอาณาจักรล้านนาในช่วงเวลาที่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ดินแดนล้านนาไม่มีความสงบจากการทำสงครามทั้งการสู้รบต่อต้านพม่ารวมถึงการสู้รบกันเองของรัฐอิสระต่างๆ ภายใน ความไม่เข้มแข็งของล้านนาในอดีตนั้นจึงทำให้พม่าสามารถใช้อำนาจที่เหนือกว่าเข้าปราบปราม กวาดต้อนผู้คนไปยังเมืองพม่าหลายครั้ง ซึ่งการเข้ายึดครองล้านนาของพม่าตั้งแต่ พ.ศ.2101 ทำให้อาณาจักรล้านนาแตกสลายอย่างสิ้นเชิง

ประการที่สอง ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของอาณาจักรล้านนาที่ตั้งอยู่กลางระหว่างมหาอำนาจทั้ง 2 อาณาจักร คือ อยุธยาและพม่า ล้านนาจึงกลายเป็นเส้นทางรอยต่อและเส้นทางผ่านทัพของทั้งพม่าและอยุธยา เมื่อเป็นพื้นที่รอยต่อของคู่ขัดแย้ง ล้านนาจึงกลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญหรือจุดได้เปรียบของทั้งสองอาณาจักรหากจะต้องกระทำการสงครามระหว่างกัน ดังนั้นความเป็นอิสระของอาณาจักรล้านนาจึงเป็นไปได้ยาก เมื่อเป็นดังนี้ความอยู่รอดของอาณาจักรล้านนาจึงจำเป็นต้องเลือกขึ้นอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เหตุผลประการที่ 2 นั้นเห็นได้ชัดเจนจากการที่สมเด็จพระเจ้าบุเรงนอง ต้องการใช้ เชียงใหม่เป็นแหล่งเสบียงอาหาร สัตว์พาหนะและไพร่พลสำหรับการขยายอาณาเขตเข้ามายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยใช้เชียงใหม่เป็นฐาน จึงได้ปราบปรามล้านนาจนเป็นผลสำเร็จใน พ.ศ.2101

ซึ่งภายหลังอยุธยา ก็ตกเป็นประเทศราชของพม่าใน พ.ศ.2112 พม่าเข้าควบคุมเชียงใหม่ใกล้ชิดมากขึ้น โดยการส่งมังฆวนธามังคยุ พระราชโอรสของบุเรงนองเข้าครองเมืองเชียงใหม่ (บุญเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ, ม.ป.ป.)

หากนับช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2101-2317 หรือตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนองจนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กับการตกอยู่ภายใต้อำนาจของพม่า อาณาจักรล้านนาได้รับการควบคุมอย่างเข้มงวด กตชี ช่มเหง เราจึงได้เห็นความพยายามในประวัติศาสตร์ของล้านนาที่มีการต่อต้านอำนาจของพม่าตลอดเวลา ทั้งการต่อต้านพม่าด้วยตนเองจากการร่วมมือกันของผู้นำในกลุ่มเมืองล้านนาไปจนถึงการต่อต้านโดยอาศัยกำลังจากสยามในช่วงกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

การเข้าไปมีส่วนร่วมในการต่อต้านพม่าของอาณาจักรธนบุรีนี่เองที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเข้าไปเป็นผู้มีอำนาจใหม่เหนืออาณาจักรล้านนาแทนที่อำนาจของพม่าที่มีอยู่เดิม การขยายอำนาจดังกล่าวประสบความสำเร็จอย่างชัดเจนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่อำนาจของพม่าเริ่มลดลง ผู้นำของล้านนาก็เข้ามาสวามิภักดิ์กับสยาม เห็นได้ชัดเจนจากกรณีเจ้าเมืองน่านยอมขึ้นกับสยามเมื่อ พ.ศ.2331 โดยที่ก่อนหน้านี้ก็ขึ้นกับสยามบ้างพม่าบ้าง (สร้อยดี อ่องสกุล, 2539, น. 32)

สมัยรัตนโกสินทร์ หัวเมืองฝ่ายเหนือตกเป็นประเทศราชของสยามหลังจากอิทธิพลของพม่าอ่อนแอลง แต่กรุงเทพฯ ได้ให้อิสระแก่บรรดาหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนืออย่างเต็มที่ ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจและการต่างประเทศ โดยกรุงเทพฯ ไม่เคยส่งข้าราชการเข้ามาควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือเลย จนกล่าวได้ว่าในรัชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นนครรัฐอิสระ มีการส่งเครื่องราชบรรณาการทุก 3 ปี และส่งส่วยอันได้แก่ของมีค่า เช่น ไม้สัก งาม้าง น้ำรัก ฯลฯ มาถวายทุกปี จัดของถวายเนื่องในโอกาสสำคัญๆ เช่น งานพระบรมศพพระมหากษัตริย์สยาม เป็นต้น รวมถึงการเกณฑ์ไพร่พลเมื่อมีศึกสงคราม (บุญเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ, ม.ป.ป.)

การเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามของล้านนา เกิดจากการที่สยามเข้าไปทำสงครามตั้งแต่ครั้งสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่พระองค์ต้องใช้ความพยายามถึง 2 ครั้ง โดยครั้งที่ 1 เกิดขึ้นใน พ.ศ.2313 และไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้ จนอีกครั้งหนึ่งที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.1317 จึงสามารถได้เมืองเชียงใหม่ อันถือเป็นจุดเริ่มต้นอย่างแท้จริง (สำราญ ผลดี, 2553) ครั้นเมื่อยึดเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ได้มอบสิทธิขาดในการดูแลบ้านเมืองเชียงใหม่ให้กับพระยาจำบ้านยกขึ้นเป็น “เจ้าแผ่นดินเชียงใหม่” และให้เมืองเชียงใหม่มีอำนาจในการปกครองตนเองและอยู่ในฐานะประเทศราชของอาณาจักรธนบุรี และในช่วงเวลาดังกล่าวยังคงมีการรุกรานจากพม่าอยู่เป็นครั้งคราว นำมาซึ่งการต่อสู้กับพม่าทั้งด้วยกำลังของตนเองและการขอความช่วยเหลือจากกรุงธนบุรี

ต่อมาเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้รับโทษจำคุกและเสียชีวิตที่กรุงธนบุรีด้วยข้อหาฆ่าอุปราช พระยาภาวดีได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่พระองค์แรกแห่งราชวงศ์ทิพย์จักร หรือ “เจ้าหลวงเชียงใหม่” เมื่อ พ.ศ.2325 ปกครองดินแดนล้านนาทั้ง 57 หัวเมือง อันเป็นช่วงเวลาหลังจากพม่าเข้ารุกรานเมืองเชียงใหม่จนกลายเป็นเมืองร้าง พระยาภาวดีจึงได้เริ่มต้นฟื้นฟูอาณาจักรล้านนาขึ้นอีกครั้ง โดยตลอดรัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาแห่งการศึกสงครามและสร้างบ้านแปงเมือง

หัวเมืองฝ่ายเหนือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

...การที่ไทยในสยามประเทศสามารถรวมกันได้ เพราะอาศัยพระบรมเดชานุภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทราชอนุชาเป็นต้นเค้า ก็เป็นความจริง แต่สมควรจะยกย่องผู้เป็นหัวหน้าของชาวมณฑลพายัพในสมัยนั้นด้วย คือเจ้าเจ็ดตนอันเป็นต้นตระกูลของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูน กับทั้งเจ้าเมืองน่านที่ได้เป็นบรรพบุรุษของเจ้านายในเมืองนั้น ที่ได้สามัคคีแล้วช่วยรบพุ่งเข้าศึกเป็นกำลังอย่างสำคัญ...จึงทรงพระกรุณาโปรดยกย่องวงศ์สกุลเจ้าเจ็ดตนและสกุลเจ้าเมืองน่านให้มียศเป็นเจ้าสืบกันมา ด้วยเป็นสกุลคู่พระบารมีของพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่ปฐมกาล

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมณฑลพายัพ

พ.ศ. 2469

ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือกับพระราชวงศ์จักรี อาจพิจารณาความเบื้องต้นได้ว่าไม่ได้เริ่มต้นเมื่อครั้งเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว หากแต่เกิดขึ้นในสมัยธนบุรีเมื่อครั้งเกิดสงครามอะแซหุ่นกี้ ในราว พ.ศ.2318 เป็นต้นมาที่ทั้งเจ้าพระยาจักรี (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) และพระยาสุรสีห์ (ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาสุรสิงหนาท) ทั้งสองพระองค์ทรงมีบทบาททั้งในการสงครามและการจัดการบ้านเมืองทางหัวเมืองเหนือ ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวได้สร้างภาวะความเป็นผู้นำให้เกิดขึ้น เห็นได้จากเมื่อครั้งที่มีการสถาปนาราชวงศ์จักรี กลุ่มผู้นำทางเมืองเหนือก็มีส่วนในการสนับสนุนด้วย

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์และสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้นเมื่อ พ.ศ.2325 เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่พระเจ้ากาวิละเข้าไปฟื้นฟูและตั้งเมืองเชียงใหม่ภายหลังจากเป็นเมืองร้างจากสงครามกับพม่า ที่สำคัญคือ พระเจ้ากาวิ

ละ มีนโยบายที่ชัดเจนในการกำจัดซึ่งอำนาจของพม่าที่มีมายาวนานนับร้อยปี ถือได้ว่า พระเจ้ากาวิละ คือบุคคลสำคัญในการสร้างความเป็นอาณาจักรล้านนาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

พระเจ้ากาวิละ ประสูติเมื่อจุลศักราช 1104 ปีกอ จัตวาศก (พ.ศ. 2285) ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พระองค์เป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ในเจ้าฟ้าสิงหาราชธานี เจ้าฟ้าหลวงชายแก้ว เจ้านครลำปาง กับแม่เจ้าจันทราชเทวี และเป็นพระราชนัดดา (หลานปู่) พระองค์แรกในพระยาไชยสงคราม (ทิพย์ช้าง) กับแม่เจ้าพิมพาราชเทวี องค์ปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ในพ.ศ.2317 พระเจ้ากาวิละได้ร่วมกับพระยาจำบ้านเมืองเชียงใหม่ต่อต้านพม่าโดยหันมาสวมมิกัดกับพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้งเมื่อการสู้รบเสร็จสิ้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสถาปนาพระเจ้ากาวิละขึ้นเป็นเจ้าเมืองลำปาง และต่อมาเมื่อเจ้าเมืองเชียงใหม่สิ้นชีวิตลง จึงได้รับการสถาปนาให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่

พ.ศ.2325 ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขึ้นเป็นกษัตริย์ พระเจ้ากาวิละก็ได้พาญาติพี่น้องลงมาเข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 1 ทรงพอพระราชหฤทัยอย่างมาก ทรงเลื่อนให้พระเจ้ากาวิละขึ้นเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ในขณะที่มีอายุ 40 ปี ต่อมาความดีความชอบของพระเจ้ากาวิละนี้โดดเด่นและชัดเจนในเรื่องของการสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสงครามในคราวขับไล่พม่าออกไปจากเขตล้านนา ในช่วงพ.ศ.2345 ซึ่งสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดให้สถาปนาเกียรติยศขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ เจ้าขันตสึมาเสมอกับเกียรติยศเจ้านครเวียงจันทน์ มีราชทินนามว่า “พระบรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์ องค์อินทศัศิสยาม มหาชันดิยราชชาติราไชยวรยศเจ้าขันตสึมา พระนครเชียงใหม่ราชธานี” เป็นใหญ่ในบ้านนา 57 หัวเมืองฝ่ายเหนือในฐานะประเทศราช ภายหลังการโปรดเกล้าฯ จากราชสำนักสยาม พระเจ้ากาวิละได้โปรดให้จัดพิธีเฉลิมถวัลยราชสมบัติเข้าขึ้นครองอาณาจักรล้านนาตามราชประเพณีในราชวงศ์มังราย ในการนี้เจ้าเจ็ดพระองค์พี่น้องได้ทรงร่วมกันวางระบบการปกครองอาณาจักรฝ่ายเหนือด้วย

ดังนั้นเชียงใหม่จึงมีฐานะหัวเมืองประเทศราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เจ้าเมืองมีอาณัติสิทธิ์ในการปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษาและวัฒนธรรมประเพณี เยี่ยงพระมหากษัตริย์ กรุงเทพมหานครกำหนดหน้าที่ของเจ้าเมือง 4 ประการ คือ ช่วยป้องกันพระราชอาณาเขต ช่วยขยายพระราชอาณาเขต ช่วยเหลือในการสงคราม และ ส่งเครื่องราชบรรณาการและต้นไม้เงินต้นไม้ทองทุก 3 ปี (จักรพงษ์ คำบุญเรือง, 2560) ซึ่งรูปแบบทางอำนาจดังกล่าวมานี้ซึ่งคำกล่าวเรียกผู้ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือเหล่านี้ว่า “เจ้านายฝ่ายเหนือ”

คำว่า “เจ้านายฝ่ายเหนือ” หมายถึง เจ้านายผู้สืบเชื้อสายในราชวงศ์ที่เคยปกครองอาณาจักรหัวเมืองเหนือ ซึ่งเข้ามาเป็นประเทศราชอาณาจักรรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยของ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช อันได้แก่ เจ้าในราชวงศ์ทิพย์จักรที่ปกครองนคร เชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน ราชวงศ์น่านที่ปกครองนครน่าน และราชวงศ์เทพวงศ์ที่ ปกครองนครแพร่ ในอดีตเจ้าผู้ครองนครต่างๆ มีอำนาจสิทธิ์ขาดปกครองดินแดนของตน แต่มี หน้าที่ต้องส่งเครื่องบรรณาการถวายราชสำนักสยามเพื่อแสดงความจงรักภักดีเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ราชสำนักสยามได้เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งภายในราชสำนัก ประเทศราชหลายครั้ง จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงยกเลิกการ ปกครองแบบประเทศราชเพื่อรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้ที่กรุงเทพฯ โดยเฉพาะ ตำแหน่งเจ้า ประเทศราชก็ให้สิ้นสุดเมื่อเจ้านครนั้นถึงแก่พิราลัย

สำหรับนโยบายการปกครองหัวเมืองเหนือในสมัยรัชกาลที่ 1 กล่าวคือ ทรงสนับสนุนการ สร้างความเข้มแข็งให้หัวหัวเมืองเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางในการ เป็นเมืองหน้าด่านฝ่ายเหนือเพื่อป้องกันการรุกรานจากพม่า โดยทรงให้ความช่วยเหลือในหลาย รูปแบบ สรรสวัสดิ์ อ่องสกุล (2558, น. 358-359) คือ

1. การให้ความช่วยเหลือเรื่องอาวุธเพื่อใช้ในการสงคราม ซึ่งปรากฏเสมอมาดังหลักฐาน ในสมัยรัชกาลที่ 1 ปี พ.ศ.2345 เมื่อมีพระราชดำริให้เมืองเชียงใหม่และลำปางยกทัพขึ้นไปตีเมือง เชียงแสนซึ่งเป็นที่ยึดของฝ่ายพม่า ได้พระราชทานอาวุธและกระสุนจำนวนหนึ่ง เป็นต้น

2. การส่งกองทัพเข้าช่วยเหลือและป้องกันเมืองเชียงใหม่ในระยะแรกของการตั้งเมือง ดังเช่นใน พ.ศ.2340 ที่เกิดสงครามกับพม่า พระยาภาววิไลไม่สามารถป้องกันรักษาเมืองเชียงใหม่ไว้ ได้โดยลำพัง เนื่องด้วยกำลังไม่เพียงพอ รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรยกทัพไป ช่วยได้ร่วมกันสู้รบจนพม่าพ่ายไป เป็นต้น

3. การคืนครัวเรือนที่ถูกกวาดต้อนลงมาให้กับเชียงใหม่ เพื่อให้ได้เป็นกำลังในการฟื้นฟู และพัฒนาบ้านเมือง ดังเช่นเมื่อครั้งที่พระยาภาววิไลยกทัพไปตีเมืองสาต เมืองปัน เมืองปุ แล้วกวาด ครวมาถวาย รัชกาลที่ 1 พระราชทานครัวเรือนที่ถูกกวาดต้อนมาได้ให้เชียงใหม่ อีกทั้งยังพระราชทาน เงินและเสื้อผ้าเป็นบำเหน็จความดีความชอบแก่นายทหารในครั้งนั้นด้วย

4. ให้อำนาจกับเมืองเชียงใหม่ในการปกครองเมืองชายแดนใต้ คือ เมืองระแหง (ตาก) และเมืองเถินในฐานะการเป็นเมืองขึ้นของเมืองเชียงใหม่ด้วย

5. ให้เชียงใหม่เป็นหลักในล้านนา ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3

นโยบายดังกล่าวข้างต้นได้ส่งผลอย่างชัดเจนในช่วงปลายรัชกาลที่ 1 ซึ่งส่งผลดีกับทั้งฝ่าย สยามและล้านนาพร้อมกัน กล่าวคือ เมืองเชียงใหม่ก็เกิดความเข้มแข็ง พ้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่สยามก็ได้รับประโยชน์จากความเข้มแข็งของเชียงใหม่จากการเป็นปราการสำคัญในการ ป้องกันการสงครามจากทางพม่า ด้วยปรากฏต่อมาว่าไม่มีกองทัพพม่าขนาดใหญ่ยกมาโจมตีหัว เมืองล้านนาอีกเลย

ในขณะที่เดียวกันรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวก็มีการกำหนดให้หัวเมืองฝ่ายเหนือหรือเมืองเชียงใหม่ในฐานะเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองฝ่ายเหนือจะต้องปฏิบัติคือ การส่งเครื่องราชบรรณาการ การส่งส่วย การเกณฑ์สิ่งของ และการเกณฑ์ราชการสงคราม

การส่งเครื่องราชบรรณาการนั้น เชียงใหม่จะต้องกระทำ 3 ปีต่อครั้ง ซึ่งประกอบด้วยสิ่งสำคัญคือ ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง หรือต้นทองเงินขนาดเท่ากัน 1 คู่ และสิ่งของอีกจำนวนหนึ่งตามความเหมาะสม อันเป็นการแสดงถึงการยอมรับในอำนาจของรัฐบาลส่วนกลาง

การส่งส่วย หมายถึง การส่งสิ่งของสำคัญที่ต้องส่งเป็นประจำทุกปีในอัตราที่ค่อนข้างแน่นอน ซึ่งส่วนที่สำคัญคือ ไม้ขอนสัก

การเกณฑ์สิ่งของ หมายถึง สิ่งของที่ต้องส่งให้เมื่อรัฐบาลกลางต้องการ เช่น ในงานพระราชพิธีสำคัญต่างๆ ที่รัฐส่วนกลางเรียกเอาจากเมืองในอำนาจ ดังเช่นเมื่อครั้งพระราชพิธีบรมศพรัชกาลที่ 1 พ.ศ.2352 ก็มีหลักฐานว่าเชียงใหม่ถูกเกณฑ์กระดาดหัว 20,000 แผ่น ลำปางส่งกระดาดหัว 15,000 แผ่น เมืองลำพูนส่งกระดาดหัว 5,000 แผ่น แพร่ส่งกระดาดหัว 20,000 แผ่น ป่าน 5 หาบ และเมืองน่านส่งกระดาดหัว 3,000 แผ่น ป่าน 5 หาบ เป็นต้น

การเกณฑ์ราชการสงคราม หมายถึง เมื่อยามที่เกิดศึกสงครามหัวเมืองต่างๆ จะถูกเกณฑ์กำลังทหารตามที่มีหมายรับสั่ง ซึ่งโดยปกติแล้วแต่ละหัวเมืองก็จะรับส่งกำลังทหารในทันทีเพื่อไม่ให้ถูกเพ่งเล็งว่าไม่จงรักภักดี ซึ่งกรณีของเชียงใหม่มีหลักฐานว่ามีการเกณฑ์ทหารไปราชการสงครามอยู่หลายครั้ง ดังเช่นเมื่อคราวเกิดศึกเจ้าอนุวงศ์ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชตกอยู่ภายใต้อำนาจทั้งของอยุธยาและพม่า ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าเสียเป็นส่วนใหญ่ จนเมื่อพม่าเริ่มอ่อนแอลง ความเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือก็กลับมามีอิทธิพลของราชอาณาจักรสยามอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 1 ในรูปของเมืองประเทศราช ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ หัวเมืองเหล่านี้ได้รับอิสระพอสมควรในการปกครองตนเองโดยที่พระองค์ไม่ได้ส่งผู้ใดเข้าไปควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือเลย แต่ทรงใช้พระราชโอรสไปให้เจ้านายฝ่ายเหนือปกครองกันเอง แต่ก็เชื่อว่าเป็นคนที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยแล้ว ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัชกาลที่ 1 มีความเป็นรัฐอิสระในการปกครองตนเองเพียงแต่ความสัมพันธ์อยู่ในรูปของการยอมรับอำนาจของรัฐส่วนกลางหรือกรุงเทพฯ โดยเห็นได้จากการที่หัวเมืองฝ่ายเหนือมีการส่งเครื่องราชบรรณาการทุก 3 ปี และส่งส่วยอันได้แก่ของมีค่า เช่น ไม้สัก งามช้าง น้ำรัก ฯลฯ มาถวายทุกปี รวมถึงการเกณฑ์ไพร่พลเมื่อมีศึกสงครามด้วย

บทสรุป

หัวเมืองฝ่ายเหนือมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่อง ทั้งการเป็นอาณาจักรสำคัญในประวัติศาสตร์ภูมิภาค ในฐานะการเป็นรัฐอิสระและการตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐต่างๆ ทั้งอยุธยาและพม่า จนถึงช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นช่วงที่หัวเมืองฝ่ายเหนือที่มีเมืองเชียงใหม่นั้นเป็นศูนย์กลางได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของสยามโดยสมบูรณ์ โดยที่ก่อนหน้านี้หัวเมืองฝ่ายเหนือหรือกลุ่มเมืองของอาณาจักรล้านนาได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่ามานานถึงสองร้อยกว่าปี แม้ในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะมีการทำสงครามเข้าตีเมืองเชียงใหม่ ที่ต้องใช้ความพยายามถึงสองครั้งจึงจะสามารถเข้าเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ แต่ทว่าการสงครามดังกล่าวก็ยังไม่อาจนำมาซึ่งผลประโยชน์อื่นใดนอกจากการทำหน้าที่ของเมืองอันเป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่พม่าใช้ในการทำสงครามกับสยามตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงธนบุรี

ในช่วงปลายแผ่นดินกรุงธนบุรี ล้านนาเริ่มเปลี่ยนใจด้วยผู้นำใหม่ที่มิใช่พม่า ทั้งพระยาจำบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่มารวมถึงพระเจ้ากาวิละเจ้าเมืองลำปาง ที่ต่อมาก็ดำรงเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองเหนือกับสยามจึงมีความแนบแน่นและชัดเจนมากขึ้น เห็นได้จากการที่พระเจ้ากาวิละได้พาญาติพี่น้องลงมาเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รวมถึงการแสดงออกอย่างชัดเจนในการทำสงครามต่อต้านและขับไล่พม่าออกไปจากดินแดนล้านนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความชัดเจนในการยินยอมที่จะอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลสยาม

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงรับไม่ตรีและการแสดงออกของผู้นำหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างชัดเจน ทั้งการสถาปนายศบรรดาศักดิ์ให้กับเจ้าเมืองต่างๆ การส่งกำลังขึ้นไปช่วยเหลือเมื่อคราวสงคราม และอื่นๆ อีกหลายกรณี ในฐานะที่หัวเมืองเหนือคือหัวเมืองประเทศราชของพระองค์

จนเมื่อเกิดภัยรูปแบบใหม่จากนักล่าอาณานิคมตะวันตก สถานะความเป็นเมืองประเทศราช สุ่มเสี่ยงต่อการสูญเสียอำนาจอธิปไตยที่เหล่านั้น หัวเมืองเหนือก็อยู่ในสถานะเช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงได้เห็นถึงความพยายามของรัฐส่วนกลางที่จะรักษาไว้ซึ่งเมืองเหล่านี้ในหลายวิธีการ เช่น การผูกใจผู้ปกครองหัวเมืองเหนือด้วยการยกตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และน่าน ให้มีตำแหน่งเป็นเจ้าใน พ.ศ.2399 ยกเว้นเมืองแพร่เพราะเจ้าผู้ครองเมืองมิได้ลงไปเฝ้าเมื่อมีพิธีราชาภิเษก และที่เห็นได้ชัดเจนคือการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงยกเลิกการปกครองหัวเมืองแบบประเทศราช แต่ให้มาอยู่ในรูปของมณฑลเทศาภิบาล และหัวเมืองเหนือก็เข้ามาอยู่ในการจัดรูปแบบการปกครองแบบใหม่เป็น มณฑลพายัพ มี 6 เมือง คือ 1.นครเชียงใหม่ 2.นครลำปาง 3.นครลำพูน 4.นครน่าน 5.แพร่ และ 6.เถิน โดยให้ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่นคร

เชียงใหม่ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2551, น. 185) จากนั้นหัวเมืองฝ่ายเหนือจึงสิ้นสุดความเป็นประเทศราชหรือนครรัฐอิสระที่ยอมรับในอำนาจของส่วนกลางแต่มีสิทธิปกครองตนเองลงโดยสิ้นเชิง

จะเห็นได้ว่า พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ คือส่วนหนึ่งที่สำคัญของประวัติศาสตร์อาณาจักรสยาม การศึกษาประเด็นดังกล่าวจึงเป็นการช่วยเติมเต็มองค์ความรู้ที่มีอยู่ให้มีความสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 อันถือเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์การเป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองฝ่ายเหนือและรัฐสยาม ก่อนที่จะมีความสมบูรณ์เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครอง มณฑลเทศาภิบาล ที่หัวเมืองเหนือคือ มณฑลพายัพ

เอกสารอ้างอิง

ขวัญเมือง จันทโรจณี. (2534). *ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จักรพงษ์ คำบุญเรือง. (2560). จาก “อาณาจักรล้านนา” สู่ “เมืองเชียงใหม่”. เข้าถึงได้จาก <https://www.chiangmainews.co.th/page/archives/387460>. เข้าถึงเมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2561

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2545). *ทศกัณฐ์*. กรุงเทพฯ : มติชน

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2551). *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า*. กรุงเทพฯ : มติชน

บุญยเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ. (ม.ป.ป.). *หัวเมืองฝ่ายเหนือ*. เว็บไซต์สถาบันพระปกเกล้าฯ เข้าถึงได้จาก <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title> เข้าถึงเมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2561

บุญยเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ. (ม.ป.ป.). *หัวเมืองฝ่ายเหนือ*. เข้าถึงได้จาก <http://wiki.kpi.ac.th/> เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2562

สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2539). *ปริวรรต พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด*. นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์

สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2555). “ล้านนา” คืออะไร. เข้าถึงได้จาก <https://www.gotoknow.org/posts/31486> เข้าถึงเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2561

สำราญ ผลดี. (2553). *ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธนบุรี

สำราญ ผลดี. (2558). *มหาราชแห่งสยามประเทศ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธนบุรี

ผู้เขียน

สำราญ ผลดี

สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยธนบุรี

E-mail: itee007@hotmail.com